

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФОРМИ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

CONCEPTS, TYPES, AND FORMS OF THE VICTIMOLOGY PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES

Коваль М.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Віктимологічний напрямок попереджувального впливу на злочинність – виключно перспективний вид протидії злочинним проявам, які стають однією з головних загроз безпеці світової спільноти, її демократичному та економічному розвитку у XXI столітті. У всьому світі злочинність набуває глобального характеру, її масштаби та руйнівний вплив останніми роками є силою, що загрожують розвитку будь-якої з держав.

Небезпека кримінологічної ситуації визначається її несприятливими якісними характеристиками. Злочинність, особливо організована і тероризм, постійно зростає, удосконалюються та розширює сфери впливу; вона має найпотужнішу матеріальну та фінансову базу, має високу життєстійкість та ефективну систему управління та захисту. При цьому кримінал спирається на міжнародні зв'язки та використовує корупцію.

Корінні реформи в суспільстві, пов'язані зі зміною соціально-економічного ладу, переходом від планової економіки до ринкової, з відмовою від комуністичної ідеології, зумовили докорінний перегляд усієї кримінальної політики, концепцій усіх галузей кримінального законодавства, пошук нових рішень та обґрунтувань боротьби з злочинністю, і навіть профілактики кримінальних правопорушень.

Недостатня ефективність традиційних заходів кримінально-правової протидії злочинності змушують сконцентрувати увагу на питаннях запобігання вчинення кримінальних правопорушень, зокрема, на розробці ефективної попереджувальної системи на злочинність.

Однак, незважаючи на значні досягнення в цій галузі, ще не досліджено в нових умовах сутність, зміст та механізм функціонування віктимологічної підсистеми запобіжного впливу на фактори, що детермінують злочинність, механізм її взаємодії з різними елементами системи запобіжного впливу на злочинність.

Ключові слова: віктимологія, запобігання, злочинність, кримінальні правопорушення.

The victimological direction of preventive influence on crime is an extremely promising way of countering criminal manifestations, which are becoming one of the main threats to the security of the world community, and its democratic and economic development in the 21st century. Throughout the world, crime is becoming global in nature, its scale and destructive influence in recent years is a force that threatens the development of any state.

The danger of the criminological situation is determined by its unfavourable qualitative characteristics. Crime, especially organized crime, and terrorism, is constantly growing, improving, and expanding its spheres of influence; it has the most powerful material and financial base, has high viability, and an effective system of management and protection. At the same time, criminals rely on international connections and use corruption.

Radical reforms in society, associated with a change in the socio-economic system, the transition from a planned economy to a market economy, with the rejection of communist ideology, led to a radical revision of the entire criminal policy, concepts of all branches of criminal legislation, the search for new solutions and justifications for fighting crime, and even prevention of criminal offenses.

The insufficient effectiveness of traditional measures of criminal and legal countermeasures to crime forces us to focus attention on issues of preventing the commission of criminal offenses on the development of an effective crime warning system.

However, despite significant achievements in this field, the essence, content, and mechanism of functioning of the victimological subsystem of preventive influence on the factors that determine crime, the mechanism of its interaction with various elements of the system of preventive influence on crime have not yet been investigated in new conditions.

Key words: victimology, prevention, crime, criminal offenses.

Вступ. Питання наукового забезпечення практики боротьби зі злочинністю та її запобігання розробляли та розробляють представники різних наук: кримінології, кримінального права, кримінального процесу, кримінально-виконавчого права, криміналістики тощо.

Крім того, проблема антигромадських проявів та їх запобігання рік у рік все більше привертає увагу не лише правознавців, а й філософів, соціологів, економістів, психологів, педагогів, біологів, медиків. Найбільш інтенсивно наукові дослідження системи запобігання злочинності проводяться кримінологами, які намагаються обдумати все, що використовується і може бути використане у запобіжному впливі на злочинність.

Постановка завдання. Визначення необхідності розгляду ролі й місця віктимологічної профілактики в протидії злочинності.

Результати дослідження. Історично поняття запобігання кримінальних правопорушень виникло, як антитеза поняття кримінального покарання. Проте теоретична розробка поняття запобігання кримінальних правопорушень призвела до того, що профілактика кримінальних правопорушень виявилася елементом широкої концепції запо-

бігання злочинність. Це було об'єктивно обумовлено тим, що насправді вплив на причинний комплекс злочинності надають як цілеспрямований захід.

Це впливає з класичного положення про те, що мудрий законодавець попередить кримінальне правопорушення, щоб не бути вимушеним карати за нього.

У різних визначеннях профілактики є вказівки на її цілеспрямованість та об'єкт. Проте віктимологічна профілактика може бути дзеркальним відображенням кримінологічної профілактики.

Віктимологічна профілактика – це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та зумовлюють вчинення кримінальних правопорушень в, виявлення груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних можливостей, а також розроблення або вдосконалення уже наявних засобів захисту громадян від кримінальних правопорушень та подальшої віктимізації [2, с. 27].

Суб'єктами віктимологічної профілактики виступають безліч різноманітних органів, організацій та осіб, які ціле-

спрямовано її здійснюють. Цілеспрямоване здійснення громадянином віктимологічних функцій, що виконуються добровільно і у власних інтересах або в інтересах близьких осіб, дозволяє вважати таких громадян суб'єктами віктимологічної профілактики [1, с. 56].

За критерієм моменту початку здійснення віктимологічної профілактики, але прив'язаної до особистості, можна виділити ранню, безпосередню та посткримінальну профілактику (профілактику рецидиву).

До змісту поняття ранньої віктимологічної профілактики включаються заходи щодо виявлення та усунення віктимогенних умов формування особистості до того, як вони впливають на конкретну особу та заходи, які перебувають у виявленні та усуненні явищ, що можуть безпосередньо формувати віктимну особистість.

Безпосередня віктимологічна профілактика спрямована на припинення процесу віктимізації осіб, що перебувають на межі, що почався вже, щоб стати жертвою кримінального правопорушення. Якщо при ранній віктимологічній профілактиці нерідко в механізмі, що зумовлює віктимну поведінку, переважає конкретна життєва ситуація, то об'єкти безпосередньої віктимологічної профілактики характеризуються або рівністю обох факторів або переважаням одного з них.

Посткримінальна віктимологічна профілактика здійснюється після того, як особа стала жертвою кримінального правопорушення. Серед них чимало соціально запущених, деградованих елементів. Профілактика рецидиву віктимізації покликана усунути чи пом'якшити прояви віктимності у поведінці особи.

Віктимологічна профілактика проводиться як на рівні загальних економічних, організаційних, правових, виховних, медичних, спортивних заходів, так і на індивідуальному рівні.

Індивідуальна віктимологічна профілактика пов'язана з наданням виховного впливу та наданням допомоги конкретним особам у порятунку від віктимних рис і в забезпеченні їх безпеки та збереження належної їм власності. Саме індивідуальна профілактика пов'язана з діяльністю у сфері прав, свобод та законних інтересів особистості [3].

Загальна віктимологічна профілактика також нерідко спрямована на особистість. Однак відрізняється від індивідуальної віктимологічної профілактики ступенем інтенсивності на особистість. Це і зрозуміло, бо індивідуальна профілактика характеризується диференційованою роботою з конкретними особами з дотриманням вимог психології та педагогіки, диференціації та індивідуалізації.

Певної спеціалізації, а отже, віктимологічних знань та навичок потребує інформаційне та організаційне забезпечення віктимологічного попереджувального впливу на рівні загальної профілактики. Кваліфіковане виявлення та вивчення віктимологічних факторів, науково-обґрунтоване планування та розробка рекомендацій та передбачення віктимогенних наслідків навряд чи можливі без спеціальних знань та навичок. Це зумовлює створення окремих служб, виділення окремих фахівців, а також широку участь віктимологів у інформаційному та організаційному забезпеченні загальної профілактики. Сказане стосується і індивідуальної профілактики.

В даний час посилюється значення прямої віктимологічної профілактики через падіння ролі та зниження можливостей не тільки непрямого запобігання кримінальних правопорушень, а й прямої кримінологічної профілактики кримінальних правопорушень.

Більше того, апарати правоохоронних органів, можуть використовувати у віктимологічній профілактиці сили, засоби та методи, яких жодні інші державні органи не мають.

Успіх у віктимологічній профілактиці кримінальних правопорушень залежить від багатьох чинників. Важливе місце тут займає всебічний облік чинників, як загальних, і таких, які характеризують механізм конкретного кримі-

нального правопорушення. Місце, час, способи вчинення кримінального правопорушення, найбільш типові категорії осіб, залучені до кримінальних правопорушень як злочинців або потерпілі – це все необхідно знати і враховувати при організації віктимолого-профілактичної роботи, здійсненні заходів щодо запобігання конкретних кримінальних правопорушень.

Звернення до віктимологічного аспекту профілактичної роботи пов'язане з необхідністю вирішення організаційних, інформаційних та тактичних проблем. Ці проблеми стосуються зазначених компонентів віктимологічної профілактики не однаковою мірою [5].

Для загальної профілактики кримінальних правопорушень включення віктимологічного компонента, пов'язане більшою мірою з тактичною стороною справи. Адже виявлення причин кримінальних правопорушень та умов, що сприяють їх вчиненню, завжди включало і те, що пов'язане з особистістю та поведінкою потерпілих, проте систематизації цих обставин, на жаль, не було. Причому у загальній профілактичній тактиці цей негативний кримінологічний компонент враховувався та реалізовувався недостатньо. Знайти місце резервам загальної профілактики за рахунок включення до неї віктимологічного компонента – отже, вирішити у цій частині існуючі проблеми.

По суті, сьогодні самостійного, чітко виділеного компонента профілактичної роботи як не було, так практично немає і зараз. Отже, організація індивідуальної віктимологічної профілактики вимагатиме значних зусиль організаційного та тактико-методичного характеру.

Запобігання та припинення конкретних кримінальних правопорушень, яке й раніше більшою чи меншою мірою пов'язувалося з особистістю та поведінкою потерпілих, за рахунок ширшого «включення» віктимологічних можливостей повинно (звичайно, не для всіх кримінальних правопорушень однаковою мірою) певним чином переорієнтуватися у тактико-методичному відношенні на роботу від «потерпілого».

Тактичні схеми ґрунтуються на таких методах:

- виключення можливості використання сприятливих умов вчинення кримінального правопорушення шляхом їх виявлення та усунення;
- впливу на осіб, які готують кримінальне правопорушення;
- перешкоджання реалізації злочинних намірів та дій у закінченні кримінального правопорушення.

Кожен із цих методів може бути реалізований і у віктимологічному напрямку. Так, зокрема, усунення умов, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, у певних випадках пов'язане з заходами, спрямованими на можливого потерпілого або ситуацію, небезпечну для нього.

Вплив на осіб, від яких очікується вчинення кримінального правопорушення, за наявності до того ж умов, слід пов'язувати з аргументацією віктимологічного плану, тобто, вказівкою на небезпеку злочинних дій для самого злочинця. Успіх тут знімає небезпеку заподіяння шкоди всім можливим учасникам кримінальних подій.

Нарешті, перешкоджання реалізації злочинних намірів часто пов'язане із здійсненням суто охоронних заходів, що забезпечують безпеку конкретної особи. На жаль, цей компонент профілактичної роботи не знайшов відображення у спеціальній літературі та недостатньо враховується у практичній роботі правоохоронних органів.

Звернення до віктимологічних можливостей профілактики кримінальних правопорушень ставить на порядок денний необхідність вирішення різних питань організаційного характеру.

Насамперед, йдеться про підготовку кадрів, що спеціалізуються у сфері віктимології; пошук нових, більш ефективних форм взаємодії з населенням та використання його профілактичних можливостей; забезпечення окре-

мих категорій осіб з підвищеною віктимністю засобами захисту та спеціальною технікою тощо.

Враховуючи, що в процесі профілактичної роботи доводиться стикатися з виключно складними в психологічному аспекті ситуаціями, коли необхідно впливати на осіб, психологічний контакт із якими дуже важко встановити, слід використовувати психологічну службу правоохоронних органів. Фахівці-психологи не лише могли б допомогти у роботі з конкретними особами, а й організувати кваліфіковане вивчення потерпілих.

Профілактичні обліки кримінологічних осіб, що діють нині, не враховують їх віктимологічних якостей. Водночас правослухняні особи, які мають високу потенційну віктимність, взагалі залишаються поза увагою правоохоронних органів.

Позитивний ефект у віктимологічній профілактиці досягається роз'яснювальною роботою серед населення,

насамперед тієї його частини, яка відрізняється підвищеною віктимністю. Тут важливо брати до уваги дані про осіб, які стали жертвами кримінальних правопорушень через свою необачність; активніше використовувати радіо і телевізійні програми, періодичну пресу; поширювати знання про способи вчинення кримінальних правопорушень, які розраховані на необачність і зайву довірливість жертв. Виступаючи з лекціями, бесідами, працівники правоохоронних органів повинні звертати увагу на обставини віктимного характеру, рекомендувати бути пильнішими, додержуватися правил обережності, критичніше ставитися до вчинків, як до своїх, так й інших осіб [4, с. 17].

Висновки. Таким чином, враховуючи безсумнівно важливу роль віктимологічної профілактики у загальній системі протидії злочинності, постає питання про необхідність запровадження у навчальних закладах кримінальної віктимології як спеціальний предмет.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвинов О. М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії : навч. посіб. Харків : Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009.
2. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / [Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. К. : Атіка, 2006. 352 с.
3. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні [Текст] : моногр. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.
4. Голіна В. В. Запобігання злочинності в Україні : [навч. посіб.]. Х. : Нац. юрид. акад., 2007. 107 с.
5. Джужа О. М. Щодо проблем віктимологічної безпеки в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2011. № 4. С. 24–30.